

եանի (որուն անձնութիւնը անպակաս է ամէն ազնիւ ճիգերու համար) նուիրած էր մեծ ու զեղեցիկ ծաղկեպսակ մը, Բայց արցունքները որ թափուեցան այդ դադաղին վրայ՝ աւելի բազմաթիւ էին քան այն բոլոր ծաղկները որ զայն կը պատէին: Փոյլ Մունեի իր ծանրապէս հիւանդ աղջկան մօտ վացած՝ էթըրթաւ, չէր կրցած զաւ յուղարկաւորութեան Մունե-Սիւլիէ, թէ՛ Գրիգորին մահուանէն եւ թէ՛ իր եղբոր աղջկան հիւանդութենէն սաստիկ յուզուած, անկողինը մնացած էր այդ օրը՝ անկարող դուրս ելլելու:

Մոնփարնասի գերեզմանատուն մէջ թաղուեցաւ Գրիգորը: Իր Գոնսերվաթուարի բոլոր ընկերները, եւ զինքը սիրող հայ բարեկամները ընկերացան ունոր մարմնոյն՝ մինչեւ եղբւր փոսին ուր ինքեքին զայն իր յաւերժական քունը քնանալու:

Գրիգորին ֆրանսացի բարեկամները խնդրեցին պ. Արտաշէս Կիւլպէկեանէն որ Թոյլ տայ իրենց՝ Գրիգորին գերեզմանին վրայ մահաբաձան մը կանգնելու, իբր յիշատակ մը իրենց սիրոյն եւ իրենց ցաւին: պ. Կիւլպէկեան, որ իր եղբորը մարմնոյն համար հող մը գնած էր իբր մշտական հանգստավայր եւ ինքն իսկ մըտադիր էր այդ բանն ընել իր եւ Կիւլպէկեան ընտանիքին կողմէն, տեղի տուաւ իր եղբոր օտարազգի բարեկամներուն այդ ազնիւ փափաքին առկա, նկատելով որ անոնց այդ աննչին իրազանացումը մեր ամբողջ քեզին համար պատուաբեր ու արտայարժ արտայայտութիւն մըն էր՝ զոր անհնար էր մերժել:

Մունե Սիւլիէ մտադիր է այդ մահաբաձանին վրայ զեռեղիւ իր ձեռքով իսկ քանդակուած մետալոն մը Գրիգորին գէմը ներկայացնող:

ԱՐՏԱԿ ՁՈՊԱՆԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿՍԱՇԵԱՆԻ

ԲԵՐԹՈՒԱՄԵՆԵՐՆ ՌԻ ՃԱՌԵՐԸ

Լատ տեսաւ Մկրտիչ Պէշիկթաշեանի գերթուածներն ու նաեւրը պարունակող կտորը բանաստեղծին կենդանագրով ու ստորագրութեան «Փառ-օրմիլէ»-ով, գրաբար կտորներուն աշխարհաբար թարգմանութեամբ եւ զերթուածներն ու նաեւրը լուսարանող բազմաթիւ նոթերով:

Պէշիկթաշեանի կենսագրութիւնը պարունակող կտորը լոյս պիտի տեսնէ յառաջիկայ մէկու:

Այստեղ կ'արտատպենք կտորին լատագոյն կտորներէն երկուքը, «Հայ քաղաքին» եւ «Մերձի մահ գրուած»: Առաջինը մին է այն չորս երգերէն զոր Պէշիկթաշեան գրած է Ձէյթունի 1862ի ապստամբութենէն ներշնչուելով. առաջին տպագրութեան մէջ որ Պոլիս կտտարուած է 1870ին, այս զերթուածին քանի մը տողերը (7րդ, 8րդ, 51րդ, 52րդ, տողերը) ջնջուած են եւ քանի մը բառերը փոխուած («այնտեղի» փոխանակ «Ձէյթունի», «խուժան» փոխանակ «Թուրքան», «Հայրերոյն» փոխանակ «Ձէյթունեքին»):

Ձեռք անցնելով բանաստեղծին ձեռագրին վրայէն կատարուած հին ընթերցանութիւն մը, ուղեցիցիք այդ փոփոխութիւններն ու լրացումները պակասները: Մրկորող զերթուածը Պէշիկթաշեանի վերջին օրերուն մէջ գրուած եղերերդ մըն է, իր ներքին գոթաղջ կեանքին ամբողջ խորունկ տրամութեամբը տողերուն, ձեւի զմայլելի վեհութեամբ ու նրբութեամբ արտայայտուած:

ՀԱՅ ՔԱՅՈՒՆԻՆ

Այն ո'ւր կ'երթայ զըւարթազիւմ

եւ սուրբալով լերանց վըրան

Փափուի թեթեւ ոտքին ի ձեմ,

Ուսից վըրայ հերքըն ծեփան:

Արդեօք չգնաղ եկա՞ւ դարուն,

Կամ... և ետքս ետ թ. անու,

Թէ՛ ն'լ հաղուէ՛, պարէ՛ Զէյթուն,
 Ելէ՛ ք ի դաշտ, ճե՛ր, հո՛յս, մանո՛ւկ .
 Եւ նա խնտում եւ զարդարուած
 Ու նազելով աշխուժարար
 Կերթայ ընդ պարս ընկերակեաց
 Քաղել նարկի՞ք եւ նուաճափար .
 Սակայն ոչ ոք հայ իրեն քով .
 Ձայն մը լըսուի, բայց ծիծուան չէ .
 Բեւեջը տակ չունի կողով
 Ուր որ ծաղկի փունջեր չարէ .
 Բոթ մը փըշեց ինչպէս մըրբիկ .
 Ու Զէյթունի անտառներուն
 Յաղթանասկ զոզան ժայրիք .
 Սցուեց տարւծ բաշ գալարուն .
 Այն բարձրաբերձ սարից պակպան
 Ազատութիւնն՝ ել սըլացաւ .
 Հովտաց դաշտաց իւրդից վըրան
 Թեւատարած հովանացաւ .
 « Արի՛ք ի դէն, Թուրքն անարկու
 Լողաց եղբարց արեան ի ծով,
 Արդ ի մեր կոյս վազըս կ'անանու
 Արիւնթաթախ ճիւղաններով » .
 Ու կանգնեցան հսկայաբար
 Հազարաւորք՝ ալք բոցանաւ,
 Իրենց անեղ սարից հասար
 Բարձրացուցած զոռոզ ճակատ .
 Բայց ո՛ւր կ'երթայ այն գեղազէժ
 Աղջիկ թուցեալ լեռանց վըրան,
 Փափուկ թեթեւ օտիցն ի ճեմ,
 Ուսից վըրան հերքըն ծըփան .
 Ի՞նչ է այն որ կուրծքըն սըխմէ, —,
 Բոցանըչոյլ զըրան՝ մի լայն .
 Ի՞նչ զըզուանք նա համբուրէ,
 — Ճակատառուղ երկաթն է այն .
 Նա այլ զըզուանք եւ այլ համբոյր՝
 Կուսան անրիծ՝ զեռ չըզիտեր .
 Երախայրի սրտին ի թոյր
 Յոլաց միայն աղգին իւր սէր .
 Օրհնեա՛լ անմահ զու Քաջութիւն,

Պըսակ լանջաց Ազատութեան,
 Որ զերդէն վառեա Ջուարթուն
 Եւ զսիրտ քնքուշ Հայ աղջիկան .
 Դու մէկ օր մ'ալ յանհուն թեւեր
 Պիտի թըռչիս ի Հայաստան,
 Մէկ ձեռքով դայն կանգնես ի վեր,
 Միւսով դուրս Թուրքըն կործան .
 Տե՛ս ինչպէս քաջ կոյս Հայկուհին
 Արախոյս կարդայ զոռ բարբառով .
 « Յառա՛ջ, մօտ կայ ժանա թըշնամին,
 Զինք վանեցէ՛ք կոտորածով » .
 Տեսին հսկայք զայն անուոր,
 Սափ ըլժափի մեծ աղաղակ
 Որոտացին ցըվհըս խոր,
 Կարծես ըմբիւն հանեց կայծակ .
 « Հայկուհի՛ն է, տեսէ՛ք անա
 Կրակներ թափին իւր ալքերէն .
 Հայկուհի՛ն է որ թըռչի գայ
 Ինչպէս հրեշտակ ըսուտաղէն .
 Որպէս շանթից հրավառ նիշակ
 Զարնէ կտափ մեր յաղթ լերանց,
 Այնպէս զարնե՛ք այն աւաղակ
 Թըրքին զըլուխն արինախանն .
 Ինչպէս մղեալ ի փոթորկաց
 Գլորին ժայռից մեր հատորներ .
 Հա՛պա, այնպէս ի մէջ Թըրքաց
 Իշնանք թաւալ օրհաստերն,
 Հայկուհի՛ն է, կտրիճ եղէճ,
 Հայկուհին տայ խրախոյս յորդոր .
 Ժանաթից վըրայ հուր տեղացե՛ք
 Մինչեւ մոխիր գառնան բոլոր .
 Ու շանթեցին, հարցէ՛ք ո՛ւր է
 Այն բազմաբախ Թըքին բանակ,
 Սեւափրփուր շունչն արձըկէ
 Զէյթունցիին ոտքերուն տակ .
 Այդ կոյսն աղւոր ո՛ւսափ կուգայ
 Թուրքեալ զըւարթ լերանց վըրան .
 — Պատերազմէ՛ն նա կու գառնայ,
 Հերաց վըրայ զափնիք շողան .

ՄԵՐՁ Ի ՄԱՀ ԴՐՈՒՄ

Կարծեցի մոռանալ, ոչ գիտացի չափել բստոյգ
 Զանգունդ խորայառակ սրտիս որ լին էր հրազօք .
 Ո՛հ, յիշատակ քո, ոչ անգոյն անհղամոռն յըրբիստ ալիսաց
 խուսժեն անգուռ չիմ վերայ . ի վեր ի վեր տանիմ ըզցաւս
 Կ. համարիմ թեթեւանալ, խոր եւս ի վին թաւալի նա .
 Ընդ վայր բուռն ահաւ արտփմանց ագնիմ սրտիս հոսանդանայր ,
 Ընդ վայր ի հող եւ ի վէմ անկանի գլուխս մայրամած ,
 Ոչ գաղարին խոջանք սրտիս, ոչ հովանայ հուր ճակատուս .
 Այս ընդ անձին գուպարած գրգռէ ըզցաւ որ զիս լափէ .
 Ա՛հ, զի՛նչ առնել է ինձ, ո՞՞ Տէր . յոյս իմ եւ քան իմօք կենաց
 Ի մի եւեթ փայլէր նայաւց եւ այն յինէն ծածկեցաւ արդ .
 Թուիս ալկունք նորա ըզծիր կենացս յսկի ներկանէին .
 Ընդա . ի գանձըս երկնից ընտրեցի ես զամենազկուն .
 Էր նա շունչ իմ շըրթներոյս, հոգի էր նա ոգւոյ իմոյ ,
 Նա իմ խորհուրդն էր անճառ յաւերժակայ եւ րարծրազան :
 Զըզոյր ուստեք ինձ Ֆրիլիզ, զօդ ա՛յնքանի չքնաղ 'ւ անոյձ .
 Ո՛հ առաւն գիւմաց իսկ ընծայէր ո՛հ չըզիտեմ ո՛րպիտի գեղ .
 Եւ թըւէր ինձ մահ կին մի խորհրդաւոր քողածածուկ
 Որ գալոց էր յաւուր միում ժըմիտս ամեալ շըրթանց իւրոց
 Շիջուցանել ըզտէր իմ յետ զգերանըշոյլ տալոյն ըզփայլ .
 Կամ զիւր փըչէր շունչն ցրտիկ 'ւ անկանէին այլագուհեալ .
 Երկու յերաւր կից վարդենիք ըզքաղցրադոյնն արձակեալ բոյր :
 Աղու ցըն՝ քք իմ սրտիս, ա՛հ յո՞ գնացէք անկետացայք :
 Արդ կի՛ք եթող նա զիս, հուր արտառուք են իմ բաժին :

ՄԱՀՈՒՆԱՆ ՄՕՏ ԴՐՈՒՄ

Կարծեցի թէ պիտի կրնամ մոռնալ այդուցայ ճիշդ չափել խորայառակ անգունդը սրտիս
 որ երազներով լեցուն էր : Ո՛հ, յիշատակներ, որ անհղամոռն յըրբիստ ալիսաց ալիս
 դար վրաս կը խուսժեն . ցաւս վեր կը վերցնեմ, եւ կը կարծեմ թեթեւանալ . յայց աւելի խոր
 վրէժի մը մէջ կը թաւալի ան : Ի զուր հոսանդանայր սրտիս յախուռն արտփումները կը գապիմ,
 ի զուր գլուխս մայրամած՝ հոգի ու քարի վրայ կ'իջնայ . արտիս խոյանքը չի գաղարիս, ճակ-
 տիս հուրը չի գովանար . այս ինք էր զէմ մղուած կոխը կը գրգռէ դուր որ զիս կը լափէ : Ա՛յս
 ի՛նչ պիտի ընեմ, ո՞՞ վ Տէր . իմ յոյս ու իմ կեանքիս շանք միակ նայուածքս մը մէջ կը փայ-
 լէր, եւ ան ինձե՛ք ծածկուեցաւ հիմա : Ենոր թուիս ալքերը կենանքիս հորիզոնը ոսկի կը ներ-
 կէին . զէնի ընտրեցի երկնքի գանձերուն մէջէն՝ գեղեցկագոյնը . շըրթներուս շունչն էր էն,
 հոգիիս հոգին էր . իմ խորհուրդս էր անճառ, յաւերժակայ եւ քարծրազան : Ոչ մէկ տեղէ զիս
 չուներ . ա՛յնքան չքնաղ եւ անուշ էր այդ կտալը . մահուան զէմքն իսկ կ'ընծայէր չեմ զիս
 ի՛նչ գեղեցկութիւն մը . ու մահն ինձի կը թուէր խորհրդաւոր կին մը սքողեալ, որ օր մը,
 ժպտուն շըրթներով, պիտի գար մարեք իմ սէրս՝ իր գերանշոյլ փայլը տայէ յետոյ անոր, կամ իր
 պաղ շունչը պիտի փչէր ու տօգունած պիտի ինչայնի երկու իրարու կից վարդենիներ իրենց
 քաղցրագոյն բոյրն արձակելով : Աղուր ցնորքն էր իմ սրտիս, ա՛յս, ո՛ր գալիք անկետացայք .
 հիմա էն ձգեց լքեց զիս . կրակէ արցունքն է իմ բաժինս . գառնահամարոյր թ ուստուրթեան սեւ
 ծալքերը զիս պատեցին . ի՛նչ պէտք է ընեմ, ո՞՞ վ Տէր, եւ ո՞՞ վ երբեք կը հաւատար թէ այն
 հրեշտակը որ քիչ առաջ գերեզմանին արուհէն զիս նորէն կենանքի վերադուցեց, ինչքն իսկ
 հիմա անդուր ձեռքով զիս նորէն հոս պիտի գահավիժէր :

Գաւթեայ ի ծալքս սեւաւ դառնաւամբոյ թըլուտոռթեան.
 Զի՛նչ առնել է ինձ, ո՛ր Տէր, եւ ո՛ր երբէք հաւատայր
 Զի՛ր հեշտակն որ յիւր ձայնիկ փոքր ինչ յառաջ գըթածարար
 Զիս յափանց գերեզմանին անդրէն ի կեանս վերակոչեաց,
 Նոյն ինքըն արդ անգութ ձեռամբ զիս անդանօր գահավիժէ:

Այսպէս անձն իմ ընկճեցաւ ընդ բեռամբ մի եւեթ մասածման,
 Միբանեփայլ ոլորտ կենացս ահա ի գոյն հարաւ դալկան՝
 Շա՛տ իսկ տեսի, չա՛տ իսկ կրեցի. յո՛յս, ե՛րբ, փախի՛ր, չկամիմ ըզգեղ՝
 Մի՛ր ըզհանգիստն իմ խըռովէք, ո՛վ ձայնք սիրոյ եւ բերկրամանց՝
 Ողջա՛մբ մնացէք, ոսկեա՛կ անուրջք, լուսապետիկ երեւոյթք,
 Որ այնքան բոյր եւ այնքանդարգս ամիք աւուրց իմ գեղաշուք:
 Սիրո՛ւն մոլորութիւնք, մեղքը անոյլ եւ մահածու՝
 Արեցեցութիւն, որոյ զրկումն ազիտաբեր է քարի,
 Դուք ոչ եւս էք, ա՛հ ոչ եւս էք, փախեան երազք քերթողականք՝
 Ողջա՛մբ գնացէք. քրփռեալ յուղւոյս ըզրիւք պատրանս եւ յոյս դամէն,
 Դիմե՛մ յուշիկ ի գերեզման, այն հանգստոց զիս ոչ խաբէ՝
 Առ սիրելօքըս վաղամեռ, անդ ի տեղի ինձ առանձնակ
 Հանգեաց եւ ես դո՛ւ Լ անտրտում. գէթ անդանօր չեմ անաքիկ:

Այո՛, վայրն է առանձին եւ անվեհեր իջանեմ անդ՝
 Եւ երբ հողմըն մեռելոց դայցէ զանիւնն իմ խըլըրտեմ,
 Ըսպիտակն իմ ճակատ ձըմեռնական մըլըկաց ի մոռնչ
 Ի բաց զպատանան արածցէ՛ եւ բազմելով շիրմիս վերայ՝
 « Ե՛կ, գոչեցից առ նա, ե՛կ, չեմ նոյն յորմէ խորչէիք դու՝
 Տե՛ս զիս՝ որ գեղեցկացոյց զիս մահ, արար զիս տարփելի՝
 Միթէ՛ դարձեալ ասիցե՛ս զիս եւ անդրադոյն քան ըլլերիմ... »

Այսպէս իմ անձն ընկճեցաւ միմիակ մտածման մը բեռին տակ՝ կեանքիս ոլորտը ծիրանեփայլ դայիկարս գոյն ո՛րաւաւ ահա Լեւրիք է որքան տեսայ ու կրեցի. յո՛յս, գնա՛, փախի՛ր, քնդ ե՛մ ազգեր. իմ հանգիստս մի՛ խոովէք, ո՛վ ձայնեմ սիրոյ եւ բերկրաւք. մնա՛ք բարով, ոսկի անուրջներ: Լուսապետիկ երեւոյթներ, որ այնքան դարդ եւ բերկրամանց իմ գեղաշուք օրերուս. սիրուն ինքնախաբուրթիւններ, մե՛ղք անուշ եւ մահածու, արեցեցութիւն, որմէ գրկուամ ազիտաբեր է սրտին, զսեք ա՛յ չկաք. ա՛խ, ա՛յ չկաք. փախան երազները քերթողական... մնա՛ք բարով. ձա՛րբաւ վրաց սփռելով քիւր պատանքներս ու բոլոր յոյսերս, յուշիկ կր դիմեմ զէպ ի գերեզման. այդ հանգստոցը զիս չի խաբեր. վաղամեռիկ սիրելիներուս քով, հո՛ն առանձնակ մէկ տեղ մը ես ալ պիտի հանգչիմ, դո՛ւ եւ անտրտում. վասն զի գէթ հո՛ն անուշ պիտի չըլլամ:

Այո՛, վայրն առանձին է. եւ անվեհեր կ'իջնեմ այնտեղ. ու մեռնելներուն հովի երբ դայ աճիւնս խլորտի, սպիտակ ճակատս՝ ձմեռնաւոր քամինն ուղւոյն վը պատանքը մէկդի պիտի նմե՛: ու չիրմիս վրայ քաղցնիմ՝ « Ե՛կ՛ւր, պիտի գոչեմ, եկո՛ւր, ես այն չեմ որմէ կը խորչէիք: ան՝ս ինչպէս մահը զիս գեղեցկացուց, տարփելի ըրաւ. զիս՝ մի՛թէ դարձեալ պիտի ասե՛ս զիս՝ գերեզմանէն ալ անդին... »: Ո՛վ քանդադուշանք. էն չի լսեր ու չի յիշեր:

— Ո՞վ բանադառնալունք, նա ոչ լըտէ, ոչինչ յիշէ :
 Ի Կանգիտեմ իմ հողոյ մըտից անդրէն ընկողմանեալ :
 Եւ ի խոխոջ վըտակին ի յուշ ամից զխաղաղութիւն
 Իմ հեղաշարժ օրօրոցիս, եւ զարեգակըն մանկուծեանս
 Որ ի գաշտիկն իմ ցոլայր, զանոյ իմ խաղա եւ զարդաւանս
 Ընդ հովանեաւ ծառաստանին որ զիւր տերեւս թափէր յիմ գլուխս
 Եւ աւր սոխակըն թագուցեալ երգէր առ իս զիւր երգ զորով :
 Ո՞հ մերթ հոգիս ըզմայլեալ գայցէ վայրացն ասն ասցելու :
 Գոցէ ըզմարդ, գոցէ զպուրակ եւ զերգեցիկըն թընչիկի,
 Եւ զքեզ, քաղցրի՛կ բարեկամ, որ զիս միայնց յիշես եւ լատս

Նորէն հողին հանդստարանը պիտի մտնեմ ընկողմանիւ, ու վտակին խոխոջին ի լուր՝
 պիտի յիշեմ խաղաղութիւնն իմ հեղաշարժ օրօրոցիս ու մանկութեանս արեգակը որ իմ վոք-
 րիկ գաշտիս վրայ կը ցոլար, անուշ խաղերս ու վազքերս՝ հովանուոյն տակ ծառաստանին որ իւր
 տերեւները զլուսն կը թափէր, եւ ուր սոխակը պահուցեալ իմ գորովագին երգը կ'երգէր ինչ-
 ծի : Ս'հ, մերթ հոգիս, գմայլած, ասն վայրերն ասցելով պիտի գայ, պիտի գտնէ մարդը, պիտի
 զտնէ պուրակը եւ երգեցիկ թընչիկը, եւ քի՛չ, քաղցրիկ բարեկամ, որ զիս կը յիշես միայն ու
 կուլաս :

Լ Ե Թ Բ Զ Ի Ծ Ա Ռ Ե Ծ Կ Ն Ծ Բ Ի Ծ

Սիրունութիւնդ լեզուով պատմել չի՛ լինիլ,
 Սրտիս արեւն զորով չափել չի՛ լինիլ
 Զխլիճիդ միջին սիրտս զարթոյ է թշուառ,
 Խեղճ զարթիւն հալը ասել չի՛ լինիլ :

Դու լի լուսնեակ, արեւ ծառագէ դստիկ,
 Մոռադ դստիկ, դիմիւն ցոլքեր է առիկ :
 Արեւ լուսն, լուսնեակն ունի պայծառ շող՝
 Նրա՛ համար որ երեսիցք են լոյս առիկ :

Սիրուդ ցանցում արտիս զուշն է բռնուած,
 Սրտիս վզին քո սիրոյ սուրն է խրուած,
 Սիրուդ թառով արտիս արիւնն եմ խմում,
 Շարքաթիցը սիրտըս վաղուց է կգուած :

Զեր գեղումը թափառականը ե՛ս եմ,
 Գո աջքումը օտարականը ե՛ս եմ :
 Սեւ մազերիդ չղմայից կախ եմ ընկել,
 Նրա՛ համար որ խնդրից պակասը ե՛ս եմ :

Դիւրեմ

Քարգմանեց պառակեմիդ
 ՄԵՐՈՐԱԳ Գ. ՍԱԲՍՈՒՏԵԱՆԸ